

Пилипченко О.О.

доктор філософії в галузі економіки, докторант
*Приватне акціонерне товариство "Вищий навчальний заклад
"Міжрегіональна Академія управління персоналом";*
керуючий партнер
Адвокатського бюро «Олега Пилипченка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2424-4918>

Pylypchenko Oleh

PhD in Economics in the Field of Economics, Doctoral Candidate
*Private Joint-Stock Company "Higher education institution
"Interregional Academy of Personnel Management";*
Managing Partner
Law Firm «Oleh Pylypchenko»

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА В ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

MIGRATION POLICY IN TIMES OF INDEPENDENCE

Стаття присвячена вивченню міграційної політики в часи незалежності. Розвиток міграційної політики в незалежній Україні було розділено на кілька ключових етапів, кожен з яких відображає кардинальні зміни в політичному, економічному та соціальному житті країни: перший етап (1991–2000 рр.) – «початковий»; другий етап (2000–2014 рр.) – «стабілізаційний»; третій етап (з 2014 р.) – «воєнного часу». Встановлено, що на першому етапі міграційна політика України була спрямована на створення базових механізмів регулювання міграційних процесів, поступову інтеграцію міжнародних норм у сфері міграції в правове поле України, а також на пошук балансу між економічними, політичними та соціальними аспектами міграції. Однак через брак ресурсів і досвіду, багато ініціатив залишилися нереалізованими, що створило передумови для посилення міграційних викликів на наступних етапах. Другий етап став часом істотної активізації міграційних процесів в Україні, що вимагало від держави значних зусиль із розроблення міграційної політики, яка б відповідала міжнародним і європейським нормам. Зростання економіки, відсутність серйозних політичних і соціальних потрясінь, а також процес інтеграції з ЄС стали ключовими факторами, що формували міграційну політику України на цьому етапі. Третій етап розпочався з негативних подій 2014 року, включно з анексією Криму і початком збройного конфлікту на сході України. Вони стали переломним моментом для міграційних процесів. Військові дії, руйнування інфраструктури, загроза безпеці, економічний спад і соціальні потрясіння призвели до кардинальних змін у міграційній картині загалом. Однією з ключових особливостей аналізованого етапу стала поява нової категорії мігрантів – внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Зроблено висновок, що ефективна міграційна політика в Україні, по аналогії з країнами Європейського Союзу, має містити в собі зовнішньополітичний вимір. Однак наразі вітчизняна міграційна політика залишається відірваною як концептуально, так і прагматично від процесів розвитку, характерних для ЄС. У сучасних умовах для України вкрай важливо творчо переробити повоєнний міграційний досвід європейських країн і створити передумови для його успішної адаптації та впровадження в національну практику. Це дасть змогу розробити більш інтегровану й ефективну стратегію управління міграцією, що враховуватиме всі аспекти суспільного та державного розвитку.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, міграційні процеси, трудова міграція, внутрішня міграція, українські території, війна, внутрішньо переміщені особи, біженці.

The article is devoted to the study of migration policy since independence. The development of migration policy in independent Ukraine was divided into several key stages, each of which reflects fundamental changes in the political, economic and social life of the country: the first stage (1991–2000) – «initial»; the second stage (2000–2014) – «stabilization»; the third stage (since 2014) – «wartime». It is established that at the first stage, Ukraine's migration policy was aimed at creating basic mechanisms for regulating migration processes, gradual integration of international migration norms into the legal framework of Ukraine, and also at finding a balance between economic, political and social aspects of migration. However, due to a lack of resources and experience, many initiatives remained unimplemented, which created preconditions for increased migration challenges in the following stages. The second stage was a time of significant intensification of migration processes in Ukraine, which required the state to make significant efforts to develop a migration policy that would meet international and European standards. Economic growth, the absence of serious political and social upheavals, and the process of integra-

tion with the EU were the key factors shaping Ukraine's migration policy at this stage. The third stage began with the negative events of 2014, including the annexation of Crimea and the outbreak of the armed conflict in eastern Ukraine. They became a turning point for migration processes. Military operations, destruction of infrastructure, security threats, economic downturn and social upheaval led to dramatic changes in the overall migration picture. One of the key features of the analyzed stage was the emergence of a new category of migrants – internally displaced persons (IDPs). The author concludes that an effective migration policy in Ukraine, similar to the EU countries, should include a foreign policy dimension. However, at present, the national migration policy remains detached both conceptually and pragmatically from the development processes characteristic of the EU. In today's conditions, it is extremely important for Ukraine to creatively rework the post-war migration experience of European countries and create the preconditions for its successful adaptation and implementation in national practice. This will make it possible to develop a more integrated and effective migration management strategy that will take into account all aspects of social and state development.

Key words: migration, migration policy, migration processes, labor migration, internal migration, Ukrainian territories, war, internally displaced persons, refugees.

Постановка проблеми. Формування та регулювання міграційної політики в Україні після розпаду СРСР залишається складним і багатошаровим процесом, що відображає ключові зміни в політичному, економічному та соціальному житті країни. Часовий період від 1992 року до сьогодні охоплює перехід України від радянської спадщини до побудови нового, незалежного від центральних директив суспільства, становлення національного законодавства та адаптацію країни до нових викликів, спричинених зовнішніми та внутрішніми кризами. Розуміння еволюції міграційної політики за часи незалежності потребує врахування як зовнішніх чинників, пов'язаних з узятими Україною на себе міжнародними зобов'язаннями, прагненням інтегруватися до ЄС, так і внутрішніх, включно з економічними та демографічними змінами всередині країни.

Здобувши незалежність, Україна одразу зіткнулася з низкою проблем, які, з плином часу, тільки посилилися і розширилися. Йдеться як про масовий відтік населення в пошуках кращих економічних можливостей у 90-ті роки ХХ ст., так і про сучасну необхідність інтеграції внутрішньо переміщених осіб та залучення іноземної робочої сили до країни, яка знаходиться в стані неоголошеної війни. Намагаючись подолати труднощі, країна постійно зазнає як інституційних, так і законодавчих змін. Цей триваючий процес дає змогу Україні поступово адаптувати наявну міграційну політику відповідно до міжнародних стандартів і внутрішніх потреб.

Особливу роль у міграційній політиці України відіграють процеси євроінтеграції, які стали каталізатором для низки реформ і приведення національного законодавства у відповідність до норм ЄС. Посилення співпраці з європейськими структурами дає змогу Україні не тільки підвищити рівень захисту прав мігрантів, а й створити сприятливі умови для повернення своїх громадян на Батьківщину, а також залучити іноземних фахівців, необхідних для відновлення та розвитку економіки країни. Зазначимо, що останнє десятиліття стало поворотним моментом в історії української міграційної політики. Збройний конфлікт на сході України та анексія Криму, що розпочалися 2014 року та переросли в 2022 році в повномасштабну війну, кардинально змінили міграційні процеси, поставивши перед країною нові виклики, які потребують невідкладних рішень. Період незалежності став часом активізації міжнародної співпраці та переосмислення відповідаль-

них підходів до міграції, що визначають стратегічний напрям розвитку повоєнної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблем міграції населення та її регулювання зумовили інтерес багатьох учених до цієї теми. Зокрема, міграційним процесам і різним аспектам формування міграційної політики присвячені наукові роботи таких авторів, як О. Власюк, І. Горбачова М. Дущик, Н. Кочергіна, Е. Лібанова, О. Малиновська І. Майданік, Ю. Макогон, С. Пирожков, Л. Семів та ін. Однак гострота проблем і мінливість міграції як соціально-економічного явища зумовлюють необхідність подальших досліджень цієї проблематики.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті полягає в дослідженні особливостей міграційної політики в період незалежності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність вивчення міграційної політики України в період незалежності зумовлена необхідністю вироблення дієвих кроків щодо розв'язання міграційних проблем у повоєнний період. Глибокий аналіз і розуміння міграційних процесів допоможуть розробити стратегії, спрямовані на інтеграцію переселенців, повернення емігрантів, а також залучення іноземних мігрантів для поліпшення ситуації на ринку праці та відновлення країни.

Розвиток міграційної політики в незалежній Україні ми розділили на кілька ключових етапів, кожен з яких відображає кардинальні зміни в політичному, економічному та соціальному житті країни:

1. Перший етап (1991–2000 рр.) – «початковий».

Розпад Радянського Союзу створив принципово нові умови для міжнародної мобільності населення. Зі скасуванням радянської адміністративної системи, що регулювала розподіл населення, припинили функціонувати основні механізми міжреспубліканської міграції, такі як організовані набори робочої сили, обов'язковий розподіл випускників навчальних закладів і військова служба. Ці канали, які колись забезпечували значні міграційні потоки між республіками СРСР, перестали існувати, що призвело до суттєвого зниження обсягів міграції на пострадянському просторі.

Варто зазначити, що міграційні процеси початку 90-х були ускладнені політичними та етнічними чинниками. Утворення на території колишніх радянських республік нових національних держав спровокувало переселення величезних мас, як етнічних українців,

так і представників інших національностей. Перші роки незалежності ознаменувалися масовим поверненням вихідців з України та їхніх нащадків. Упродовж 1991–1993 рр. у країну прибули майже півтора мільйони осіб, додатне сальдо міграції сягнуло півмільйона. Воно сформувалося переважно за рахунок повернення вихідців з України з російської Півночі, Західного і Східного Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану. Більшість осіб, які повернулися, були етнічними українцями. 7% в'їзду забезпечило повернення на Батьківщину депортованих кримських татар. Завдяки імміграції населення країни зросло чисельно (у 1993 р. воно сягнуло 52,2 млн осіб) [1, с. 13–14]. На міграційні процеси вплинули розпочаті на початку 90-х років збройні конфлікти в Придністров'ї та Карабаху, внаслідок яких на територію України прибула значна кількість біженців.

Перше десятиліття становлення незалежності супроводжувалося перебудовою централізованої економіки, що поступово призвело до безробіття та суттєвого зниження рівня життя населення. Спільно з наданням громадянам права на вільне пересування вони спровокували відтік населення з України, особливо серед кваліфікованих спеціалістів та молоді, які шукали кращих умов життя за кордоном. З 1994 року міграційний приріст починає носити суто від'ємне значення. У цей самий час відбувалися зміни в демографічній структурі країни, що призвело до посилення внутрішньої міграції населення, із сільських районів розпочався відтік населення до міст, який у новому тисячолітті тільки посилювався.

Одразу після проголошення Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-ХІІ [2], держава почала формувати власну міграційну політику, оскільки попередня система регулювання міграції, успадкована від Радянського Союзу, засвідчила свою неефективність і неспроможність у нових політичних, економічних і соціальних реаліях. Важливим кроком стало ухвалення в 1991 році Закону України «Про громадянство» [3], який став першим основоположним правовим актом, що регулював питання громадянства, а відповідно й міграції. Закон закріпив основні засади набуття і втрати громадянства, а також створив правове підґрунтя для повернення етнічних українців на Батьківщину, шляхом набуття ними громадянства за спрощеним порядком. У наступні роки уряд вживав заходів щодо створення законодавчої бази для управління міграційними процесами. У 1993 році було ухвалено Закон України «Про біженців» [4], а в 1994 році – Закон України «Про правовий статус іноземців» [5].

На цьому етапі також розпочався процес формування інституційної структури забезпечення міграційної політики. В 1993 році було створено Міністерства України у справах національностей та міграції з метою розробки та забезпечення реалізації державної політики у сфері національних відносин та міграції. Основними завданнями новоствореного органу були визначені: підготовка спільно з іншими органами державної виконавчої влади пропозицій про формування державної політики у сфері національних відносин та міграції населення і організацію роботи щодо її реалізації; забезпечення відповідно до чинного законодавства прав національних меншин на вільний розвиток в Україні; координація діяльності органів державної виконав-

чої влади, місцевого і регіонального самоврядування з питань створення умов для задоволення духовних та освітніх потреб, відродження, збереження і розвитку в Україні національних культур, мов і традицій; забезпечення відповідно до чинного законодавства захисту прав і соціальних гарантій незаконно депортованих з України та мігрантів; сприяння задоволенню національно-культурних та освітніх потреб українців, які проживають за межами України, зміцненню їх зв'язків з Україною; участь у міжнародному співробітництві у сфері національних відносин та міграції, підготовці та реалізації міждержавних угод (договорів) з цих питань (п. 3) [6]. Важливо зазначити, що в 90-ті роки Україна ще не володіла достатніми ресурсами та досвідом для ефективного регулювання міграційних процесів, що ускладнювало ситуацію в країні та провокувало соціальні напруження. Одним із ключових викликів аналізованого етапу стало управління процесами репатріації та адаптації етнічних українців, які поверталися на Батьківщину з інших колишніх радянських республік. Ці процеси потребували розробки комплексних програм підтримки переселенців, включно з наданням житла, роботи та соціальної допомоги. Однак в умовах економічної кризи реалізація цих намірів стикалася з серйозними труднощами.

Загалом міграційна політика України на «початковому» етапі була спрямована на створення базових механізмів регулювання міграційних процесів, поступову інтеграцію міжнародних норм у сфері міграції в правове поле України, а також на пошук балансу між економічними, політичними та соціальними аспектами міграції. Однак через брак ресурсів і досвіду, багато ініціатив залишилися нереалізованими, що створило передумови для посилення міграційних викликів на наступних етапах.

2. Другий етап (2000–2014 рр.) – «стабілізаційний». Етап характеризується проведенням раціональної політики в царині міграції, зумовленої як стабілізацією економічного, політичного та соціального життя українського суспільства, так і реалізацією накопиченого державою досвіду.

На початку 2000-х років Україна активно займалася вдосконаленням законодавства, що стосується не тільки трудової міграції, а й міграційних процесів загалом. Законодавчі акти, ухвалені в перші роки незалежності, потребували суттєвого доопрацювання та приведення у відповідність до Конституції України, а також до міжнародних актів, спрямованих на захист прав людини, які підписала та ратифікувала Україна. Ба більше, необхідно було врахувати практичний досвід, накопичений у процесі застосування цих актів, щоб актуалізувати їх і підвищити ефективність застосування.

У 2001 році було ухвалено нові редакції низки ключових законів, які заклали основу для сучасної міграційної політики України (Закон України «Про громадянство України» [7], Закон України «Про біженців» [8] та ін.). Ці акти внесли значні зміни в регулювання правового статусу різних категорій мігрантів та осіб без громадянства, забезпечивши їхні права відповідно до міжнародних стандартів. Важливим кроком стало також ухвалення Закону України «Про імміграцію», який визначив правові підстави та процедури для регулювання в'їзду та проживання іноземців та

осіб без громадянства на території країни. У 2002 році Україна приєдналася до Конвенції про статус біженців від 28.07.1951 р. [9], що стало важливим кроком для забезпечення захисту осіб, які шукають притулку та біженців. Значущою подією стало прийняття Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 р. № 1382-IV [10], який врегулював ряд відносин, пов'язаних зі свободою пересування та вільним вибором місця проживання в Україні. Ухвалені зміни на наступне десятиліття ознаменували завершення формування законодавства у сфері міграції. Україна почала активніше співпрацювати з міжнародними організаціями, як-от Міжнародна організація з міграції та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, що дало змогу поліпшити управління зовнішньою міграцією та рівень захисту прав мігрантів.

Економічне піднесення, що почалося на початку 2000-х років, сприяло зменшенню імміграції населення країни. Скорочення рівня безробіття, зростання зарплат і поліпшення соціальних умов стали тими факторами, які сповільнили масовий відтік населення. Водночас, із посиленням інтеграції України у світову економіку, міграція почала набувати нових форм, включно з трудовою міграцією, що стала значущою характерною рисою аналізованого періоду. Економічна інтеграція з ЄС і підписана Угода між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз від 18.06.2007 р. [11] сприяли українським громадянам у пошуку роботи в країнах Європи. Цей процес був простимульований розширенням ЄС на схід. Україна досягла угод із низкою сусідніх країн про так званій «малий прикордонний рух», що передбачав безвізовий в'їзд жителів прикордонних регіонів на територію суміжних держав на відстань від 30 до 50 кілометрів. Ці угоди стали важливим елементом зміцнення добросусідських відносин і сприяли активізації транскордонного співробітництва. Першими подібні домовленості було укладено з Угорщиною в 2007 році, що дало змогу жителям прикордонних районів Закарпатської області вільно перетинати кордон і відвідувати прилеглі угорські території. У 2008 році схожих домовленостей було досягнуто з Польщею та Словаччиною. Завдяки підписаним угодам, громадяни України, які мешкають у прикордонних районах, отримали можливість легко відвідувати ці країни, що лише сприяло розвитку місцевих ринків, культурному обміну та зміцненню родинних зв'язків, розділених державним кордоном. У 2014 році аналогічну угоду було підписано з Румунією, що завершило формування системи «малого прикордонного руху» з основними західними сусідами України. Зазначимо, що ці домовленості відіграли ключову роль в інтеграції прикордонних районів України із сусідніми країнами Європейського Союзу, стимулюючи регіональний розвиток і створюючи додаткові трудові можливості для жителів цих територій. Їхня наявність призвела до збільшення кількості трудових мігрантів з України, особливо до Польщі, Молдови, Словаччини та Угорщини. Міграція стала важливим економічним чинником для країни, оскільки грошові перекази від трудових мігрантів склали значну частину її ВВП. Так, за даними Світового банку, якщо в 2000 році обсяг приватних переказів до України склав 33 млн дол. США, то в 2013 році він сягнув 8,5 млрд дол. США. Водночас,

незважаючи на економічну стабілізацію, Україна продовжила стикатися з проблемою витоку висококваліфікованих кадрів. Фахівці з ІТ-сфери, медицини, інженерії та ін. найперспективніших галузей економіки шукали кращі кар'єрні можливості та умови роботи в країнах Західної Європи, Північної Америки та інших розвинених країнах. Цей процес став однією зі значущих загроз для національної економіки, оскільки позбавляв країну цінних людських ресурсів. У відповідь на цей виклик уряд почав розробляти програми з утримання талановитих спеціалістів у країні, однак ці заходи у зв'язку з недостатнім фінансуванням не були реалізовані на практиці.

29 жовтня 2008 року Україна та ЄС офіційно започаткували візовий діалог і на саміті Україна – ЄС 22 листопада 2010 року нашій державі було надано План дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. План дій було розроблено за аналогією до дорожніх карт, які Європейський Союз використовував у процесі лібералізації візового режиму з балканськими країнами і результатом виконання яких стало скасування віз для громадян цих держав. Україна стала першою країною з-поза балканського регіону, якій Євросоюз надав подібний документ [12, с. 234]. Важливим кроком на шляху виконання Плану дій стало затвердження у травні 2011 року Концепції державної міграційної політики, необхідність якої обговорювалася протягом багатьох років. Концепція визначила напрями, стратегічні завдання державної міграційної політики України, принципи і пріоритети діяльності державних органів у сфері міграції, напрями вдосконалення її законодавчого та інституціонального забезпечення, а також механізми реалізації Концепції [13]. Цей документ заклав підвалини для подальшого розвитку міграційної політики і міграційного законодавства, яке за десятиліття свого функціонування доволі швидко почало «старіти» і з цих підстав «відставати» від суспільного розвитку. Того ж року було ухвалено Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [14], а також нову редакцію одного з базових законів у сфері міграції – Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [15]. Ці акти впровадили у вітчизняне законодавство не тільки положення Конвенції про статус біженців 1951 року [9], а й так звані субсидіарні форми захисту, передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [16]. Подальший розвиток міграційного законодавства продовжився в 2012 році, коли було ухвалено Закон України «Про зайнятість населення» [17]. У цьому законі вперше було дано офіційне визначення трудової міграції, а також закріплено право громадян України на трудову діяльність за кордоном.

Процес євроінтеграції став одним із ключових чинників формування міграційної політики України. Важливим кроком стало підписання в 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [18], що передбачало гармонізацію українського законодавства з європейськими стандартами, зокрема й у сфері міграції та захисту прав мігрантів. Це відкрило нові можливості для трудової міграції українців до країн ЄС, а також посилювало відповідаль-

ність України за управління міграційними процесами відповідно до європейських норм. Завершальним етапом у підготовці України до безвізового режиму з ЄС стало ухвалення в листопаді 2015 року Законом України «Про зовнішню трудову міграцію» [19], який не лише декларував права українських трудових мігрантів, а й закріпив зобов'язання держави щодо їх соціального захисту за кордоном, підтримку організацій трудових мігрантів, а також запровадження заходів зі сприяння поверненню та реінтеграції трудових мігрантів в українське суспільство.

Економічне піднесення сприяло посиленню внутрішньої міграції. Безліч людей із сільських районів мігрували до великих обласних центрів у пошуках високооплачуваної роботи та підвищення якості життя. Це призвело до прискореної урбанізації, яка, своєю чергою, спричинила нові соціальні проблеми, пов'язані з нестачею житла, зростанням цін на нерухомість, перевантаженням міської інфраструктури та збільшенням рівня злочинності. У цей час уряд починає дедалі активніше працювати над планами з розвитку регіонів і зниження диспропорцій між містом і селом.

Розглянутий етап ознаменувався значними демографічними змінами. Старіння населення і зниження народжуваності, поряд з еміграцією, сприяли скороченню чисельності населення. Найважливішою ситуацією створила додаткові виклики для державної міграційної політики, оскільки необхідність залучення робочої сили ставала дедалі очевиднішою. У відповідь на ці демографічні виклики держава почала розглядати міграцію як один із можливих інструментів розв'язання проблеми зменшення чисельності населення та дефіциту робочої сили.

Стабілізація в країні сприяла інституційному розвитку міграційних органів. Протягом цього етапу відбувалися реформи, спрямовані на покращення адміністративних процедур, підвищення прозорості та ефективності роботи державних органів, відповідальних за міграцію. У 2010 році було створено Державну міграційну службу України з повноваженнями по реалізації державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [20]. Важливим кроком для поліпшення управління міграційними процесами стало створення в 2012 році Єдиного державного демографічного реєстру, оскільки він дав змогу централізувати й автоматизувати облік мігрантів. Водночас Україна зіткнулася зі зростаючою проблемою нелегальної міграції. Країна, будучи транзитним пунктом для мігрантів, які прямують до Європи, постала перед необхідністю посилення прикордонного контролю та боротьби з нелегальною міграцією. Це призвело до посилення співпраці з ЄС у сфері прикордонного контролю та безпеки. Україна вжила низку заходів щодо зміцнення кордонів, поліпшення систем реєстрації мігрантів, що стало важливим кроком на шляху до її інтеграції в європейську систему безпеки.

Отже, «стабілізаційний» етап став часом істотної активізації міграційних процесів в Україні, що вимагало від держави значних зусиль із розроблення міграційної політики, яка б відповідала міжнародним і європейським нормам. Зростання економіки, відсутність

серйозних політичних і соціальних потрясінь, а також процес інтеграції з ЄС стали ключовими факторами, що формували міграційну політику України на цьому етапі.

3. Третій етап (з 2014 р.) – «воєнного часу».

Події 2014 року, включно з анексією Криму і початком збройного конфлікту на сході України, стали переломним моментом для міграційних процесів. Військові дії, руйнування інфраструктури, загроза безпеці, економічний спад і соціальні потрясіння призвели до кардинальних змін у міграційній картині загалом.

Однією з ключових особливостей аналізованого етапу стала поява нової категорії мігрантів – внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Україна уперше за весь час свого існування зіткнулася з масовою внутрішньою міграцією, спричиненою переміщенням населення із зон бойових дій у безпечніші регіони країни. Так, тільки за рік після початку конфлікту число внутрішньо переміщених осіб за даними ООН склало 1,2 млн осіб [21]. Цей процес поставив перед урядом нові завдання, що потребували негайного вирішення. Внутрішня міграція чинила значний тиск на місцеві органи влади та соціальні служби, які не були готові до такого масштабу міграції. Питання розміщення, забезпечення житлом, соціальної допомоги та інтеграції ВПО стали пріоритетними завданнями для українського уряду на багато років. У відповідь на нові виклики, уряд України розробив і впровадив низку заходів з підтримки ВПО. Було запроваджено програми соціальної допомоги, почала надаватися щомісячна допомога на проживання, гуманітарна допомога, розроблялися механізми інтеграції ВПО в місцеві спільноти. Важливим кроком стало створення у 2014 році Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, існування якої поліпшило облік і контроль за переміщенням населення. Це дало змогу ефективніше розподіляти ресурси та надавати допомогу тим, хто її потребує.

Одночасно з внутрішньою міграцією значно посилювався відтік населення за кордон. Військові дії, економічна нестабільність і невизначеність майбутнього змусили багатьох українців шукати притулок і роботу за межами країни. Основними напрямками міграції до повномасштабної війни 2022 року стали країни Європейського Союзу та Російська Федерація. Водночас з кожним наступним роком європейський напрямок переміщень поступово займав домінуюче положення. Цей процес призвів до поглиблення проблеми «витоку мізків», оскільки значна частина мігрантів була фахівцями, науковцями та кваліфікованими робітниками. Пандемія COVID-19, що позначилася на різних сторонах життєдіяльності людства, також не могла не справити вплив на міграційні процеси. Однак, обумовлені нею обмеження транскордонної мобільності не призвели до припинення трудової міграції за кордон, хоча й значно ускладнили її здійснення. Виїзд з України не стільки скоротився, скільки був відтермінований. Водночас масового повернення мігрантів на Батьківщину не відбулося. Хоча з початком карантину навесні 2020 року в Україну, за деякими оцінками, повернулися 300–400 тис. заробітчан, удома вони стикнулися із серйозними труднощами в пошуках роботи і здебільшого при першій нагоді намагалися повернутися до країн працевлаштування [1, с. 21].

Масова міграція та втрата людей внаслідок конфлікту призвели до значних демографічних змін в Україні. Скорочення чисельності населення, зміна вікової структури та урбанізація посилили тиск на соціальні та економічні системи. Внутрішні та зовнішні міграційні процеси спричинили зміни в розподілі населення за регіонами, що призвело до посилення диспропорцій у розвитку територій. Важливим наслідком цих процесів стало зниження рівня народжуваності, що в поєднанні з масовою еміграцією поглибило демографічну кризу в країні. Падіння рівня народжуваності в Україні почалося з 2013 року: тоді народилося 503,7 тис. дітей – на 3,3 % менше ніж в 2012 році. Наступного року, коли розпочалася російська агресія, народилося вже на 7,5 % менше дітей – 465,9 тис., але це без урахування даних із окупованих територій. У 2015 році народилося на 11,6 % менше дітей, у 2016-му – на 3,6 %, у 2017-му – на 8,3 %, у 2018-му – на 7,7 %, у 2019-му – на 8,1 %. В 2020 році народилося на 3,1 % менше дітей – 299,1 тисяч. В 2021 році рівень народжуваності знизився ще на 7,1 % – на світ з'явилися 277,8 тис. українців. В 2022 році було зареєстровано народження 209,4 тис. дітей – на 24,6% менше, ніж в 2021-му. Протягом 2023 року на світ з'явилося 187,3 тис. дітей. Але через початок повномасштабної війни ця цифра не враховує даних із Криму та окупованих територій Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей [22].

З початком повномасштабної війни 2022 року міграційні процеси в Україні досягли безпрецедентних розмірів. Понад 5 млн українців були змушені покинути свої домівки і шукати притулок у сусідніх країнах, насамперед у Польщі, Німеччині, Чехії та інших країнах ЄС. Ця міграційна криза стала найбільшою в Європі з часів Другої світової війни і вимагала скоординованих зусиль, як з боку українського уряду, так і міжнародної спільноти для надання допомоги біженцям. В умовах кризи Україна значно посилала співпрацю з Міжнародною організацією з міграції, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців та країнами ЄС. Важливим напрямом стало отримання гуманітарної допомоги та фінансування на підтримку ВПО, розбудову енергетичної інфраструктури та відновлення зруйнованих територій.

Зміна міграційної ситуації спровокувала перегляд наявного законодавства. Державна міграційна служба України та інші органи влади приступили до адаптації національних нормативно-правових актів до нових умов. Було ухвалено закони, спрямовані на захист прав ВПО, спрощення процедур реєстрації та отримання соціальних виплат. Ба більше, уряд почав працювати над створенням передумов для повернення громадян України, які виїхали з країни, і залучення трудових мігрантів. У дослідженні «Future of Work: Development of Human Capital in Ukraine», проведеному аналітичним центром EasyBusiness, були наведені детальні розрахунки, які свідчать про те, що для досягнення щорічного зростання ВВП на рівні 7 % до 2032 року Україні буде потрібне значне збільшення чисельності робочої сили – до 4,5 мільйонів додаткових працівників [23]. Цей прогноз наголошує на необхідності кардинальних заходів із залучення трудових ресурсів у країну. Вважаємо, що дієвими заходами із залучення робочої сили будуть наступні:

Визначення цільових груп. Насамперед, потрібно робити акцент на залученні працівників з країн, де рівень життя нижчий, ніж в Україні. Такий стратегічний вибір дасть змогу створити значний приплив робочої сили, яка готова виконувати фізично складні завдання, як-от робота в будівництві, сільському господарстві, промисловості та інших секторах, що відчувають дефіцит кадрів. Для забезпечення успішного залучення іноземних працівників важливо укласти спеціалізовані угоди з відповідними країнами. Ці угоди мають охоплювати аспекти співробітництва в галузі трудової міграції, включно із соціальним захистом трудящих-мігрантів. Укладення таких угод дасть змогу врегулювати питання, пов'язані з умовами праці, правами мігрантів та їхньою інтеграцією в українське суспільство. Комплексний підхід до визначення цільових груп і розроблення правової бази для співпраці з іноземними державами є одним із ключових елементів успішної реалізації міграційної політики, орієнтованої на залучення й утримання необхідної робочої сили.

Спрощення умов в'їзду та працевлаштування. Для залучення трудових мігрантів необхідно значно спростити правила в'їзду та перебування в країні. До них ми віднесли: спрощення отримання дозволів на роботу та легалізацію перебування для громадян з країн з безвізовим режимом. Подібні заходи спрямовані на прискорення процесу працевлаштування мігрантів, що критично важливо для задоволення потреб бізнесу. Перспективним вважаємо, одностороннє відкриття українського ринку праці для громадян країн Європейського Союзу. Такий крок може не лише стимулювати економічний розвиток, а й сприяти інтеграції України в європейський економічний простір. Очікуємо, що успішна реалізація цієї ініціативи дасть змогу Україні здобути цінний досвід, який у подальшому можна використати для лібералізації працевлаштування і для громадян інших країн. Цей підхід передбачає, що шляхом спрощення доступу іноземних фахівців на український ринок праці, країна зможе не лише компенсувати дефіцит робочої сили, а й покращити якість людського капіталу.

Прийняття інтеграційних програм. Для успішного залучення іноземної робочої сили в Україну необхідно вжити цілу низку заходів, серед яких особливе місце посідає розробка інтеграційних програм. Програми мають бути спрямовані на всебічну підтримку мігрантів, включно з адаптаційним навчанням, допомогою в інтеграції в суспільство та сприянням в адаптації їхніх сімей. Такий підхід дасть змогу забезпечити успішну та довгострокову інтеграцію мігрантів в українське суспільство, що особливо важливо при залученні робочої сили з найбідніших країн Азії та Африки. Створення ефективних інтеграційних програм неможливо переоцінити, оскільки вони відіграють ключову роль у формуванні стабільного та безпечного міграційного процесу. Програми допоможуть не тільки мінімізувати культурні та соціальні бар'єри, з якими стикаються мігранти, а й створити умови для їхньої успішної участі в соціальному житті країни. Це, зі свого боку, сприятиме довгостроковій присутності іноземних робітників в Україні, що необхідно для задоволення потреб економіки та забезпечення її сталого зростання. Впровадження подібних програм потребує комплексного підходу, який має включати співпрацю різних

державних інституцій, недержавних організацій та міжнародних партнерів. Важливо також враховувати специфічні потреби мігрантів з різних регіонів, адаптуючи програми до їхніх культурних та релігійних особливостей. Це дасть змогу створити сприятливі умови для інтеграції мігрантів, знижуючи ризик виникнення конфліктів та соціальної ізоляції.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що відновлення зруйнованих територій, створення нових робочих місць і поліпшення умов життя стали основними пріоритетами державної політики. Повернення мігрантів розглядається як ключовий фактор для ревіталізації економіки та демографічної структури України. Однак, реалізація цих планів безпосередньо залежить від припинення бойових дій і стабілізації політичної та економічної ситуації в країні.

Проблематика міграції в Україні охоплює широкий спектр питань, але, на жаль, з багатьох ключових аспектів, таких як концептуальні підходи, вибір бажаних міграційних потоків, визначення головних загроз і переваг міграції тощо, не існує консолідованої позиції. Це стосується не тільки органів влади, а й експертної спільноти. Влада та експерти часто стикаються з проблемою відсутності чіткої та узгодженої позиції щодо ролі та місця міграції в національній політиці. Зазначене питання набуло особливої гостроти, оскільки немає ясного політичного курсу, який би визначив

стратегію управління міграційними процесами в країні на середньострокову і довгострокову перспективи. Ще однією складністю є те, що, незважаючи на активне обговорення теми міграції, вона не посідає пріоритетного місця в наукових дослідженнях і політичних дебатах. Актуальними залишаються питання визначення взаємозв'язку між міграційною політикою та зовнішньою політикою держави. Наприклад, необхідно більш детально вивчити, як міждержавні відносини впливають на формування міграційної політики і, так само, як міграційна політика відбивається на цих відносинах. Наведені питання потребують глибокого аналізу, задля забезпечення комплексного розуміння міграції як багатогранного і стратегічно важливого феномена.

На наш погляд, ефективна міграційна політика в Україні, по аналогії з країнами Європейського Союзу, має містити в собі зовнішньополітичний вимір. Однак наразі вітчизняна міграційна політика залишається відірваною як концептуально, так і прагматично від процесів розвитку, характерних для ЄС. У сучасних умовах для України вкрай важливо творчо переробити повосенний міграційний досвід європейських країн і створити передумови для його успішної адаптації та впровадження в національну практику. Це дасть змогу розробити більш інтегровану й ефективну стратегію управління міграцією, що враховуватиме всі аспекти суспільного та державного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Малиновська О. Міграція та міграційна політика в Україні: трансформації доби незалежності. *Migration & Law*. 2021. № 1. С. 11–26.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 31. Ст. 429.
3. Про громадянство України: Закон України від 08.10.1991 р. № 1636-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 50. Ст. 701.
4. Про біженців: Закон України від 24.12.1993 р. № 3818-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 16. Ст. 90.
5. Про правовий статус іноземців: Закон України від 04.02.1994 р. № 3929-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 23. Ст. 161.
6. Положення про Міністерство України у справах національностей та міграції, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 26.06.1993 р. № 487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.08.2024).
7. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 13. Ст. 65.
8. Про біженців: Закон України від 21.06.2001 р. № 2557-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 47. Ст. 250.
9. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 19.08.2024).
10. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 15. Ст. 232.
11. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз від 18.06.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_850#Text (дата звернення: 19.08.2024).
12. Ткач Д. І. План дій щодо лібералізації ЄС візового режиму з Україною: правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 233–238.
13. Концепція державної міграційної політики, схвалена Указом Президента України від 30.05.2011 р. № 622/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text> (дата звернення: 19.08.2024).
14. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 16. Ст. 146.
15. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 19-20. Ст. 179.
16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.08.2024).
17. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 24. Ст. 243.
18. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/984_011 (дата звернення: 19.08.2024).

19. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 р. № 761-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 49–50. Ст. 463.
20. Положення про Державну міграційну службу України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.08.2024).
21. Число внутрішніх переселенців в Україні перевищило 1,2 млн осіб, – ООН. URL: https://lb.ua/society/2015/04/19/302329_chislo_vnutrennih_pereselentsev.html (дата звернення: 19.08.2024).
22. Скільки дітей щороку народжувалося в Україні за період незалежності. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/08/04/infografika/suspilstvo/skilky-ditej-shhoroku-narodzhuvalosya-ukrayini-period-nezalezhnosti> (дата звернення: 19.08.2024).
23. Future of Work: Development of Human Capital in Ukraine. Kyiv, 2023. 204 p.
24. Габрелян А. Ю. Вектор розвитку України: дилема вибору. *Матеріали конференції МЦНД*. 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (дата звернення: 19.08.2024).
25. Габрелян А. Ю. Аналіз сучасного стану ринку робочої сили в світі та в Україні. *Траектория науки*. 2020. № 6 (10). С. 2001–2013.
26. Kreminskyi O., Omelchuk L., Habrelian A., Matsiuk A., Diakovskiy O. Legal regime of virtual currency in ukraine: current state, problems and prospects of regulation. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*. 2024. Vol. 1. № 43. P. 21–24.
27. Melnyk O., Artemenko O., Yarosh A., Lytvyn O., Gabrielyan A. Administrative and legal culture of driving a vehicle as a factor in the social consciousness of a road user. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*. 2021. № 3(32). URL: <http://dx.doi.org/10.21902/Revrima.v3i32.550> (дата звернення: 19.08.2024).

References:

1. Malynovska O. (2021) Mihratsiia ta mihratsiina polityka v Ukraini: transformatsii doby nezalezhnosti [Migration and migration policy in Ukraine: transformations of the era of independence]. *Migration & Law*, no. 1, pp. 11–26.
2. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy [Declaration of State Sovereignty of Ukraine] no. 55-XII (1990, July 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSS – Bulletin of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR*, no. 31, art. 429.
3. Law of Ukraine on Citizenship of Ukraine [Pro hromadianstvo Ukrainy] no. 1636-XII (October 8, 1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 50, art. 701.
4. Law of Ukraine on refugees [Pro bizhentsiv] no. 3818-XII (1993, December 24). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 16, art. 90.
5. Law of Ukraine on the Legal Status of Foreigners [Pro pravovyi status inozemtsiv] no. 3929-XII (1994, February 4). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 23, art. 161.
6. Regulation on the Ministry of Ukraine for Nationalities and Migration [Polozhennia pro Ministerstvo Ukrainy u spravakh natsionalnosti ta mihratsiij] no. 487 (June 26, 1993). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487-93-%D0%BF#Text> (accessed August 19, 2024).
7. Law of Ukraine on Citizenship of Ukraine [Pro hromadianstvo Ukrainy] no. 2235-III (January 18, 2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 13, art. 65.
8. Law of Ukraine on refugees [Pro bizhentsiv] no. 2557-III (June 21, 2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 47, art. 250.
9. Convention Relating to the Status of Refugees [Konventsiiia pro status bizhentsiv] (July 28, 1951). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (accessed August 19, 2024).
10. Law of Ukraine on freedom of movement and free choice of residence in Ukraine [Pro svobodu peresuvannia ta vilnyi vybir mistsia prozhyvannia v Ukraini] no. 1382-IV (December 11, 2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 15, art. 232.
11. Agreement between Ukraine and the European Community on the Simplification of Visa Issuance [Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Spivtovarystvom pro sproshchennia oformlennia viz] (June 18, 2007). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_850#Text (accessed August 19, 2024).
12. Tkach D. I. (2023) Plan dii shchodo liberalizatsii YeS vizovoho rezhymu z Ukrainoiu: pravovyi aspekt [Action Plan for the Liberalization of the EU Visa Regime with Ukraine: Legal Aspect]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, no. 2, pp. 233–238.
13. The Concept of State Migration Policy [Kontseptsiia derzhavnoi mihratsiinoi polityky] no. 622/2011 (May 30, 2011). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text> (accessed August 19, 2024).
14. Law of Ukraine on Refugees and Persons in Need of Complementary or Temporary Protection [Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu] no. 3671-VI (July 8, 2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 16, art. 146.
15. Law of Ukraine on the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons [Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva] no. 3773-VI (September 22, 2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 19–20, art. 179.
16. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod] (November 4, 1950). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (accessed August 19, 2024).
17. Law of Ukraine on Employment of the Population [Pro zainiatist naseleння] no. 5067-VI (July 5, 2012). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 24, art. 243.
18. The Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand [Uhoda pro atsotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soюзom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony] (June 27, 2014). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/984_011 (accessed August 19, 2024).
19. Law of Ukraine on external labor migration [Pro zovnishniu трудову mihratsiiu] no. 761-VIII (November 5, 2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 49–50, art. 463.
20. Regulation on the State Migration Service of Ukraine [Polozhennia pro Derzhavnu mihratsiinu sluzhbu Ukrainy] no. 360 (August 20, 2014). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#Text> (accessed August 19, 2024).

21. The number of internal displaced persons in Ukraine exceeded 1.2 million – UN [Chyslo vnutrishnikh pereselentsiv v Ukraini perevyshchilo 1,2 mln. osib, – OON.]. Available at: https://lb.ua/society/2015/04/19/302329_chislo_vnutrennih_pere-selentsev.html (accessed August 19, 2024).
22. How many children were born in Ukraine every year since independence [Skilky ditei shchoroku narodzhuvalosia v Ukraini za period nezalezhnosti]. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2023/08/04/infografika/suspilstvo/skilky-ditej-shhoroku-narodzhuvalosya-ukrayini-period-nezalezhnosti> (accessed August 19, 2024).
23. Future of Work: Development of Human Capital in Ukraine, 204 p.
24. Habrelian A. Yu. (2021) Vektor rozvytku Ukrainy: dylema vyboru [Ukraine's development vector: a dilemma of choice]. *Materialy konferentsii MTsND – Materialy konferentsii MTsND*. Available at: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.law-gov.02> (accessed August 19, 2024).
25. Habrelian A. Yu. (2020) Analiz suchasnoho stanu rynku intymnykh posluh v sviti ta v Ukraini [Analysis of the current state of the intimate services market in the world and in Ukraine]. *Traektoryia nauky*, vol. 6(10), pp. 2001–2013.
26. Kremynskyi O., Omelchuk L., Habrelian A., Matsiuk A. & Diakovskiy O. (2024) Legal regime of virtual currency in Ukraine: current state, problems and prospects of regulation. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*, vol. 1, no. 43. pp. 21–24.
27. Melnyk O., Artemenko O., Yarosh A., Lytvyn O. & Gabrielyan A. (2021) Administrative and legal culture of driving a vehicle as a factor in the social consciousness of a road user. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*, vol. 3(32). Available at: <http://dx.doi.org/10.21902/Revrima.v3i32.550> (accessed August 19, 2024).